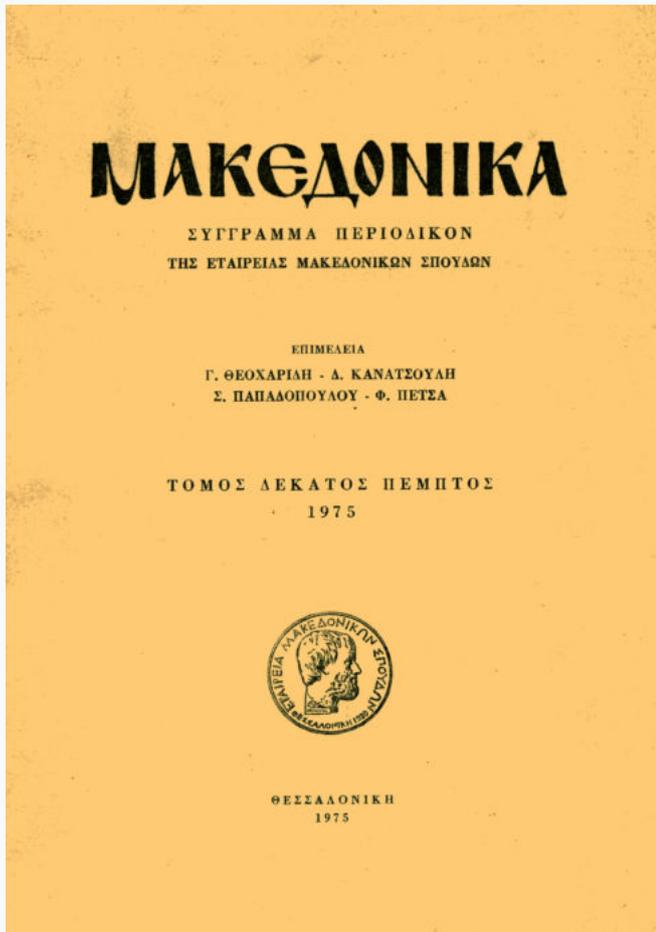

Μακεδονικά

Τόμ. 15, Αρ. 1 (1975)

Γεωργίου Χ. Χιονίδη, Η εκστρατεία και η επανάσταση εις τον Όλυμπον κατά τα έτη 1821-1822. (Μετά ανεκδότων εγγράφων και νέων στοιχείων περί των Λαζαίων και του Διαμαντή Νικολάου-Ολυμπίου)

Γεώργιος Α. Σιορόκας

doi: [10.12681/makedonika.625](https://doi.org/10.12681/makedonika.625)

Copyright © 2014, Γεώργιος Α. Σιορόκας

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Σιορόκας Γ. Α. (1975). Γεωργίου Χ. Χιονίδη, Η εκστρατεία και η επανάσταση εις τον Όλυμπον κατά τα έτη 1821-1822. (Μετά ανεκδότων εγγράφων και νέων στοιχείων περί των Λαζαίων και του Διαμαντή Νικολάου-Ολυμπίου). *Μακεδονικά*, 15(1), 412–414. <https://doi.org/10.12681/makedonika.625>

Γ ε ω ρ γ ί ο υ Χ. Χ ι ο ν ί δ η, 'Η έκστρατεία και η επανάσταση εἰς τὸν Ὀλυμπον κατὰ τὰ ἔτη 1821-1822. (Μετὰ ἀνεκδότων ἐγγράφων και νέων στοιχείων περὶ τῶν Λαζαίων και τοῦ Διαμαντῆ Νικολάου-Ὀλύμπιου), ἔκδ. Ἐταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν, Μακεδονικὴ Βιβλιοθήκη, ἀρ. 45, Θεσσαλονίκη 1975, 8ο, σελ. 99+εἰκ. 4 (ἐντὸς κειμ.)+χάρτ. 1.

Παρόλο πού ἔχουν περάσει περισσότερα ἀπὸ 150 χρόνια ἀπὸ τὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 1821, δὲν εἶδαν ἀκόμη τὸ φῶς τῆς δημοσιότητας μελέτες, πού νὰ καλύπτουν ὀρισμένες περιοχὲς τοῦ ἑλλαδικοῦ χώρου, και ἰδιαίτερα τὸ βόρειο. Μιά ἀπὸ τὶς περιοχὲς αὐτὲς εἶναι ἡ περιοχὴ τοῦ Ὀλύμπου, τῆς ὁποίας ἡ ἀξιόλογη προσφορὰ στὸν Ἄγωνα δὲν εἶχε ἐκτιμηθῆ. Τὸ κενὸ αὐτὸ ἔρχεται νὰ ἀναπληρώσῃ ἡ μελέτη τοῦ Βεροιώτη δικηγόρου και βουλευτῆ κ. Γ. Χ. Χιονίδη, γνωστοῦ ἀπὸ τὸ ἔντονο και συγκινητικὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ἱστορία τῆς ἰδιαίτερης πατρίδος του και τῆς Μακεδονίας, καθὼς και ἀπὸ τὶς πολλὲς και ἀξιόλογες μελέτες του. Στόχος τοῦ κ. Χιονίδη στὴ μελέτη αὐτὴ εἶναι νὰ ἐξιστορησῇ, μὲ κάθε δυνατὴ λεπτομέρεια, τὰ γεγονότα τῆς ἐπαναστάσεως στὸν Ὀλυμπο κατὰ τὰ ἔτη 1821-1822, νὰ λύσῃ ὀρισμένα προβλήματα σχετικὰ μὲ τὴ χρονολόγησιν τῶν γεγονότων αὐτῶν και ἀκόμη νὰ σταθμίσῃ τὰ αἴτια πού ὀδήγησαν σὲ ἀποτυχία τὴν ἐπανάστασιν στὴν περιοχὴ αὐτὴ (βλ. Πρόλογο, σ. 7-8).

Ἀμέσως μετὰ τὸν Πρόλογο παρατίθεται Χρονολογικὸς πῖναξ τῶν γεγονότων (σ. 9-11). Ἡ παράθεσιν τοῦ πῖνακα στὴν ἀρχὴ τῆς μελέτης ἀποτελεῖ, νομίζουμε, μὴ καινοτομία, πού δὲν ἐπιβάλλεται ἀπὸ κανένα ἰδιαίτερο λόγο. Μάλιστα, θὰ ἦταν σωστότερο νὰ τεθῆ ὁ πῖνακας αὐτὸς στὴ συνηθισμένη του θέση (στὸ τέλος, μπροστὰ ἀπὸ τὸ εὐρετήριο) ἔτσι ὁ ἀναγνώστης θὰ ἔβρισκε στὸν πῖνακα, ἀφοῦ πρῶτα θὰ εἶχε διεξέλθει τὴν ἐργασία, θὰ εἶχε κατανοήσῃ τὴ σημασία τῶν παρατιθέμενων γεγονότων και θὰ μπορούσε νὰ σχηματίσῃ γνῶμιν γιὰ τοὺς λόγους πού ὀδήγησαν τὸν συγγρ. νὰ συμπεριλάβῃ στὸν πῖνακα αὐτὰ ἀκριβῶς τὰ γεγονότα.

Τὸ κύριο σῶμα τῆς μελέτης (σ. 13-63) διαρθρῶνεται σὲ 11 κεφάλαια(ς). Στὸ Α' (σ. 13-20) ἐξιστοροῦνται τὰ σχετικὰ μὲ τὴν ἑναρξὴ τῆς ἐπαναστάσεως στὸν Ὀλυμπο, πού ἔγινε ὕστερ' ἀπὸ ἐντολὴ τοῦ Ἐμμανουὴλ Παπᾶ, μὲ σκοπὸ νὰ προκληθῆ ἀντιπερισπασμὸς και ἐπομένως τεμαχισμὸς τῶν ἰσχυρῶν τουρκικῶν δυνάμεων τῆς ἐπαναστατημένης Χαλκιδικῆς. Ἀκόμη ἀναφέρεται ἡ ἀποστολὴ τῶν Ν. Κασμούλη και Κ. Νικολάου στὰ νησιά και τὴν Πελοπόννησο γιὰ βοήθεια σὲ χρήματα και ὕλικα. Τέλος ἐξιστοροῦνται οἱ ἐνέργειες τοῦ Γρηγορίου Σάλ(λα), πού ἐπελέγη ὡς ἀντιπρόσωπος τοῦ Ὑψηλάντη. Στὸ Β' (σ. 21-22) ὁ Κασμούλης διαχωρίζει τὶς εὐθύνες του ἀπὸ τὸν Σάλα, φεύγει ἀπὸ τὰ Ψαρά και φτάνει στὸν Ὀλυμπο, ὅπου ἐνημέρωσε τοὺς καπεταναίους γιὰ τὴν πορεία τῶν γεγονότων. Στὰ ἐπόμενα ἑξὶ κεφάλαια (Γ': σ. 22-24, Δ': σ. 24-25, Ε': σ. 25-29, ΣΤ': σ. 29-30, Ζ': σ. 30-34 και Η': σ. 34-36) ἐξιστοροῦνται οἱ κατ' ἐξοχίην στρατιωτικὲς ἐπιχειρήσεις στὸν Κολινδρό, τὴ Φούντα, τὸν Κοκκινόπλο και στὴ Μηλιά, πού κατέληξαν στὴν ἥττα τῶν ἐπαναστατῶν και, φυσικὰ, στὶς σκληρὲς ἀντεκδικήσεις τῶν Τούρκων ἐναντίον τοῦ ἄμαζου πληθυσμοῦ. Στὸ Θ' κεφ. (σ. 36-40) ἐξιστοροῦνται κυρίως οἱ περιπέτειες τοῦ Κασμούλη και τῆς συνοδείας του μετὰ τὴν ἥττα στὴ Μηλιά (3 Ἀπριλίου 1822, π. ἡ.) μέχρι τὴν ἀναχώρησιν τους γιὰ τὴν Πελοπόννησο (21 Ἀπριλίου). Στὸ Ι' κεφ. (σ. 40-45) βλέπουμε ὅτι ὁ Κασμούλης, πού ἔφτασε στὴν Κόρινθο, συναντήθηκε μὲ τὸν Γεώργιο Λέλη, πού εἶχε διορισθῆ ἐπαρχος Ὀλύμπου. Ὁ Λέλης μάλιστα ἀνέπτυξε σημαντικὴ δραστηριότητα γιὰ τὴν ὀργάνωσιν τῆς ἐπαρχίας του. Μὲ τὴν ἀποχώρησιν τοῦ Κασμούλη ἀπὸ τὴν περιοχὴ σημειώθηκε ἡ λήξιν τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ Ὀλύμπου τῶν ἐτῶν 1821-22. Ἡ ἐπανάστασιν βέβαια ἀπέτυχε και ἔληξε, ἀλλά, ὅπως πολὺ σωστὰ σημειῶναι ὁ κ. Χιονίδης, δὲν ἔληξε και ἡ προσπάθεια τῶν ἀγωνιστῶν τῆς περιοχῆς, πού συνέχισαν τὸν ἀγῶνα τους σὲ ἄλλα μέρη τῆς Μακεδονίας και τῆς λοιπῆς Ἑλλάδας.

Στὸ ΙΑ', καὶ τελευταῖο, κεφ. (σ. 46-63) ὁ συγγρ. προσδιορίζει καὶ ἀξιολογεῖ τὰ αἷτια τῆς ἀποτυχίας τῆς ἐπαναστάσεως στὸν Ὀλυμπο κατὰ τὸ 1821-22, ἀφοῦ πρῶτα προβῆ σὲ κριτικὴ τῶν πηγῶν καὶ τῶν βοηθημάτων του (σ. 46-49). Ἡ κριτικὴ αὐτὴ ἀποδεικνύει τὴν πλατεῖα ἐνημέρωσή του κ. Χιονίδη γύρω ἀπὸ τὸ θέμα του, καθὼς καὶ τὸ αἰσθημα εὐθύνης καὶ τὴν περίσκεψη ποὺ τὸν διακρίνουν στὴ χρῆσιν τῶν πηγῶν. Σὰν βασικὴ πηγὴ δέχεται τὰ «Ἀπομνημονεύματα» τοῦ Κοζανίτη ἄγωνιστῆ Νικολάου Κασομούλη, ποὺ ἦταν ἄλλωστε ἀπὸ τοὺς πρωταγωνιστὲς τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ Ὀλύμπου. Ἀκόμη στηρίζεται στὸ «Ἡμερολόγιον» τοῦ Θεοφίλου Καίρη, ποὺ παρ' ὅλο ὅτι εἶναι πολὺ συνοπτικὸ, «παρέχει τὴν δυνατότητα τῆς διασταυρώσεως καὶ τῆς κριτικῆς τῶν πληροφοριῶν τοῦ Κασομούλη». Ἐπίσης χρησιμοποιεῖ τὶς ἀναμνήσεις τοῦ Γάλλου φιλέλληνα Maxime Raybaud.

Ὡς αἷτια τῆς ἀποτυχίας τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ Ὀλύμπου ὁ συγγρ. θεωρεῖ τὰ ἐξῆς δύο: α) Τὴν ἔλλειψη τοῦ κατάλληλου ἀρχηγοῦ (σ. 49-55). Ἐδῶ ὁ συγγρ. βιάσκει τὴν εὐκαιρία νὰ προβῆ σὲ ἀντικειμενικὴ, ἀδρῆ, παραστατικὴ καὶ σαφῆ σκιαγράφηση τῶν προσώπων ποὺ πρωταγωνίστησαν καὶ ἀξιολόγησιν τῆς προσφορᾶς τους. Ἐπίσης παραθέτει σημαντικὰς βιβλιογραφικὰς ἐνδείξεις γιὰ καθένα ἀπὸ τοὺς πρωταγωνιστὰς, ποὺ θὰ μπορούσαν νὰ ἀποτελέσουν ἀφετηρία γιὰ πολλὰς εἰδικὰς μονογραφίας. β) Τὴν ἀνσότητα τῶν δυνάμεων (σ. 56-63). Ὁ συγγρ., ἀφοῦ σταθμίσει τὰ μέσα ποὺ διέθεταν οἱ ἀντίπαλοι παρατάξεις σὲ ἔμφυχο καὶ ἄφυχο ὕλικό, καθὼς καὶ τὴ συμβολὴ τοῦ ντόπιου πληθυσμοῦ, καταλήγει στὸ ἀναμφισβήτητο συμπέρασμα ὅτι οἱ Τούρκοι διέθεταν κατὰ πολὺ ὑπέρτερες δυνάμεις. Ἐξ-αίρεση ἀποτελεῖ ἡ ναυτικὴ ὑπεροχὴ τῶν Ἑλλήνων, ποὺ καθ' ὅλη τὴ διάρκειαν τῶν ἐπιχειρήσεων διέθεταν τὴ σημαντικὴ ὑποστήριξιν τοῦ ναυτικοῦ τῆς Ὑδρας, τῶν Σπετσῶν καὶ τῶν Φαρῶν, ἰδίως τῶν τελευταίων. Μάλιστα ὁ κ. Χιονίδης δέχεται ὅτι χωρὶς τὴ ναυτικὴ αὐτὴ ὑποστήριξιν, ποὺ ἐκδηλώθηκε μὲ πολλοὺς τρόπους, ὄχι μόνο δὲν θὰ κρατούσε ἐπὶ ἓνα μῆνα ἡ ἐπανάστασις στὸ Ὀλυμπο, ἀλλὰ οὔτε καὶ θὰ ἄρχιζε.

Ὡς πρὸς τὴν ὅλη διάρθρωσιν τοῦ κυρίου σώματος τῆς μελέτης, θὰ εἶχαμε νὰ παρατηρήσουμε πὼς ὁ κατακερματισμὸς σὲ πολλὰ κεφάλαια, μερικὰ μάλιστα ἀπὸ τὰ ὁποῖα καλύπτουν κάτι περισσότερο ἢ λιγότερο ἀπὸ μιὰ σελίδα, ζημιώνει τὴ συνοχὴ τῆς μελέτης. Ἀναγνωρίζουμε ὅτι ὁ συγγρ. προσπάθησε μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ νὰ μετριάσῃ τὴν κάποτε ὄχι εὐχάριστη ἐντύπωσιν τοῦ ἀναγνώστη, ποὺ προκαλεῖ ἡ παράθεσις τῶν πολλῶν καὶ ἀναπόφευκτων λεπτομερειῶν. Ὡστόσο, νομίζουμε πὼς ἡ μελέτῃ θὰ κέρδιζε σὲ συνοχὴ, χωρὶς καὶ νὰ ζημιωθῆ σὲ σαφήνεια, ἂν μερικὰ ἀπὸ τὰ κεφάλαια συμπύσσωνταν. Ἐτεῖ θὰ μπορούσαν νὰ ἀποτελέσουν ἓνα τὰ κεφ. Α' καὶ Β' καθὼς ἓνα ἄλλο τὰ κεφ. Γ'-Η', ποὺ ἀναφέρονται σὲ μικροσυγκρούσεις καὶ μάζες.

Στὴ συνῆχεια τῆς μελέτης, σὲ Παράρτημα (σ. 65-87), ἐκδίδονται 7 ἔγγραφα, ποὺ ἀποκινεῖται στὴ Βιβλιοθήκῃ τῆς Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων (τὰ 1-2) καὶ στὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκῃ Ἀθηνῶν (Ἀρχειὸν Ἀγωνιστῶν). Τὰ δύο πρῶτα εἶναι τοῦ 1822 καὶ τὰ ὑπόλοιπα τοῦ 1865. Ἡ παράθεσίς τους, καὶ ἰδίως τῶν 5 τελευταίων, ἐξυπηρετεῖ τὸ δευτερεύον μέρος τῆς μελέτης, τὰ «νέα στοιχεῖα περὶ τῶν Λαζαίων καὶ τοῦ Διαμαντῆ Νικολάου-Ὀλυμπίου».

Ὡς πρὸς τὴν τεχνικὴν τῆς ἐκδόσεως τῶν ἐγγράφων, στὰ ὁποῖα εἶναι φανερὸ ὅτι λίγο στηρίζεται ἡ μελέτῃ τοῦ κ. Χιονίδη ὡς πρὸς τὸ κύριον μέρος της, θὰ εἶχαμε νὰ παρατηρήσουμε τὰ ἐξῆς: α) Δὲν τοποθετοῦνται σωστὰ ὡς πρὸς τὴ χρονολογικὴ τους σειρά· β) οἱ περιλήψεις τους, ποὺ παρατίθενται ὄλες μαζί στὴν ἀρχὴ τοῦ Παραρτήματος (σ. 67), θὰ ἦταν καλύτερα νὰ τεθοῦν ἢ καθεμιά πρὶν ἀπὸ τὸ σχετικὸ ἔγγραφο, καὶ γ) δὲν δηλώνεται ἡ ἀρχαιολογικὴ ἔνδειξις καθενὸς ἐγγράφου, παρὰ μόνο στὸ τέλος, σὲ ξεχωριστὸ μέρος, ὅπου καὶ σχολιάζονται τὰ ἔγγραφα. Χρήσιμη εἶναι ἡ δημοσίευσιν 4 φωτογραφιῶν ἀπὸ τὰ ἔγγραφα καὶ 1 γραμμικοῦ χάρτη τῆς περιοχῆς.

Στὸ τέλος τῆς ἐργασίας παρατίθεται βιβλιογραφία (σ. 89-93) καὶ Εὐρετήριο κυρίων ὀνομάτων καὶ τοπωνυμίων (σ. 95-99).

Γενικά, θά είχαμε νά παρατηρήσουμε ὅτι ἡ ἐργασία τοῦ κ. Χιονίδη, παρά τίς συγγνωστές, τεχνικές κυρίως, ἀτέλειες τοῦ μὴ εἰδικοῦ, πετυχαίνει τοὺς στόχους της μὲ τὸ παραπάνω. Χωρὶς βέβαια νά ἐξαντλῇ τὸ θέμα, ὅπως ἄλλωστε καὶ ὁ ἴδιος ὁ συγγρ. παραδέχεται (σ. 49), ἀποτελεῖ σημαντικώτατη συμβολή στὴ μελέτη τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821-22 στὸν Ὀλυμπο καὶ παρέχει πολὺτιμα στοιχεία γιὰ τοὺς καπεταναίους τῆς περιοχῆς, ἰδίως τοὺς Λαζαίους καὶ τὸν Διαμαντὴ Νικολάου. Θά μπορούσαμε νά ποῦμε μάλιστα ὅτι ἡ μελέτη αὐτὴ τοῦ κ. Χιονίδη θά ἀποτελέσῃ τὸν σκελετό, ὅπου οἱ μελλοντικὲς ἐρευνες θά προσθέτουν τὴ συμβολὴ τους.

Ἀκόμη χαίρεται κανεὶς τὸν πλοῦτο τῆς λεπτομέρειας, τῆς βιβλιογραφίας καὶ τῶν παραπομπῶν, ποῦ, σὲ πολλὲς περιπτώσεις, ὅπως ἀναφέρθηκε, μποροῦν νά ἀποτελέσουν ἐρέθισμα καὶ ἀφετηρία γιὰ παραπέρα ἐρευνα. Πάνω ἀπ' ὅλα φαίνεται καθαρὰ ἡ πλατεῖα ἐνημέρωση τοῦ συγγραφέα πάνω στὴ νεώτερη ἱστορία τῆς Μακεδονίας κι ἀκόμη ἡ μεγάλη καὶ βαθειὰ ἀγάπη του γι' αὐτὴν.

Πανεπιστήμιον Ἰωαννίνων

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Α. ΣΙΟΡΟΚΑΣ

Κωνσταντίνου Ἀ. Βακαλόπουλου, 'Ανέκδοτα ἱστορικὰ στοιχεία ἀναφερόμενα στὴ Μακεδονία πρὶν καὶ μετὰ τὸ 1821, Ἑταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν, Μακεδονικὴ Βιβλιοθήκη, ἀριθ. 46, Θεσσαλονίκη 1975, 80, σ. 101, εἰκ. 22 (ἐντός κειμένου).

Ἄν καὶ ἔχουν γραφῆ ἀρκετὰ ἱστορικὰ ἔργα γιὰ τὴ Μακεδονία, ὥστόσο δὲν μπορεῖ νά πῃ κανεὶς—καὶ ἴσως ποτὲ δὲν θά μπορέσῃ—πὺς ἐρευνηθήκαν ὅλες οἱ πτυχὲς τῆς ἱστορίας τοῦ μεγάλου αὐτοῦ τμήματος τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου. Ἰδιαίτερα γιὰ τὴ νεώτερη ἱστορία τῆς Μακεδονίας, ἡ ἐρευνα συνεχῶς ἀποκαλύπτει στοιχεία, ποῦ συμπληρῶνουν ὀλοένα τίς γνώσεις μας. Ἐτσι τὸ ἔργο τῆς παρουσιάσεως ἀνεκδότων πηγῶν ἐξακολουθεῖ νά εἶναι πάντα καὶ ἀπαραίτητο καὶ πολὺ ἐνδιαφέρον.

Στὰ παραπάνω πλαίσια, τῆς παρουσιάσεως δηλ. νέων στοιχείων γιὰ τὴν ἱστορία τῆς Μακεδονίας, ἐντάσσεται καὶ ἡ ἐργασία αὐτὴ τοῦ κ. Κ. Βακαλόπουλου. Ἄλλωστε, ὁ συγγρ. ἀπὸ τίς πρῶτες κιάλας σειρὲς τοῦ βιβλίου του (σ. 8), διαγράφει καθαρὰ τοὺς στόχους του: νά συγκεντρώσῃ δηλ. «τὰ ἀνέκδοτα στοιχεία, ποῦ εἶναι διάσπαρτα σὲ διάφορα δικά μας καὶ ξένα ἀρχεῖα καὶ τὰ ὁποῖα ἀφοροῦν τὴν ἱστορία τῆς Θεσσαλονίκης καὶ γενικότερα τῆς Μακεδονίας κατὰ τὴν προεπαναστατικὴ καὶ ἐπαναστατικὴ περίοδο, ἰδίως τοῦ 1818-1822». Τοὺς στόχους αὐτοὺς ὁ κ. Β. τοὺς πετυχαίνει, χωρὶς ὅμως καὶ νά περιορίζεται, ὅπως θά δοῦμε, στὰ χρονικὰ ὅρια ποῦ θέτει τόσο στὸ παραπάνω ἀπόσπασμα ὅσο, ἂν καὶ λιγότερο σαφῶς, καὶ στὸν τίτλο τῆς ἐργασίας του.

Τὸ βιβλίο εἶναι διαρθρωμένο βασικὰ σὲ δύο μέρη, στὰ ὁποῖα προτάσσεται σύντομη Εἰσαγωγή (σ. 7-9). Στὴν εἰσαγωγή αὐτὴ κατ' ἀρχὴν ὑπογραμμίζεται ἡ σημασία τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821-1822 στὴ Μακεδονία καὶ ἐξαιρεται, ὀρθά, ὁ ρόλος, στὴν ἐπανάσταση αὐτὴ, τῆς ἀφυπνίσεως τῶν «Ἑλλήνων τοῦ Βορρά», ποῦ ἐπέφερε ἡ πνευματικὴ καὶ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη τῶν κατοικῶν καί, κυρίως, ἡ δραστηριότητα τῶν ἀποδύμων Μακεδόνων σὲ διάφορες εὐρωπαϊκὲς χώρες. Ἐπειτα δηλώνεται ὁ σκοπὸς τῆς ἐργασίας καὶ παρουσιάζονται τὸ χρησιμοποιοῦμενο ἀρχεῖο καὶ ἑξαιρεται, κάπως ἀπόλυτα, ὡς ἄμεσες, τὰ ἑλληνικὰ ἔγγραφα, καὶ ἔμμεσες, τὰ ξένα, πηγές. Ἀκόμη δηλώνεται ἡ πρόθεση τοῦ συγγρ. νά «προβῆ προσεχῶς σὲ μὴ συστηματικὴ συνθετικὴ ἐξιστορήσῃ τῶν γεγονότων τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τῆς Χαλκιδικῆς κατὰ τὴν Ἐπανάσταση τοῦ 1821». Τέλος, ἀπονέμονται οἱ δίκαιες εὐχαριστίες τοῦ συγγρ. πρὸς ὅσους συντέλεσαν στὴν πραγματοποίησιν καὶ ἄρτια παρουσίασιν τῆς ἐργασίας του.

Τὸ πρῶτο μέρος τῆς ἐργασίας (σ. 11-28) φέρει τὸν γενικὸ τίτλο «Ἄμεσες πηγές». Ἐδῶ